

Büşra YILDIZ
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü, Erzurum, Türkiye
Graduate School of Turkish Research, Atatürk
University, Erzurum, Türkiye
akbayir25@icloud.com

Geliş Tarihi/Received 06.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 17.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 31.05.2024

Atıf:
Yıldız, Büşra. "Yazısız Zamanlarda Türk Kültür
Tarihine Bir Bakış". *Ahbar*, sy.1 (Mayıs 2024):
30-37.

Cite this article:
Yıldız, Büşra. "A Look at the History of Turkish
Culture in the Non-Written Times". *Ahbar*,
no.1 (May 2024): 30-37.

Yazısız Zamanlarda Türk Kültür Tarihine Bir Bakış

A Look at the History of Turkish Culture in the Non-Written Times

Öz

Eskiçağın insanlarına ait yazısız zamanlardaki kültürler muhakkak incelenmeye değer kültürler olarak günümüzde hala önemini korumaktadır. Bu incelemeler sonucunda buluntular, kültür terimini, hakıyla bizlere vermiştir diyebilmekteyiz. Ancak yazıyı henüz kullanmayan veya kullandıkları yazıya henüz ulaşamadığımız toplumlar kimlerin atalarıdır sorusuna verilen tüm cevaplar dil ve yazı olmaksızın yarım kalacaktır. Eşyayı kullanma ve ona hâkim olma tarzı şeklinde tarif edilen kültür birçok yerde ancak dil sayesinde bir ifade kazanmaktadır. Bunun yanında arkeolojik çalışmalar neticesinde kurganlardan çıkan definlerin karakteristik özellikleri de köken bakımından muhakkak önem arz eden bir meseledir. Harflerle belirtilen DNA haplogrupları insanların atalarının kimlerin olduğu hususunda fikir verir, ancak umumiyetle belirtilmelidir ki asla kesin bir sonuç vermez. Köken meselesi her ne kadar arkeolojik kazılar ve antropolojik incelemeler sonucunda belli noktalara taşınsa da belirtilmelidir ki asıl önemli hususlardan biri yapılan çalışmaların duygusal olarak senaryolaştırılmaması, bir diğeri ise bugünkü insanların atalar kültü çerçevesinde kendisini nerede ve ne olarak hissettiğidir.

Anahtar Kelimeler: Atalar Kültü, Köken Meselesi, Sintaşta, Afanesyevo, Andronovo, Keltaminar, Kurgan, Dil, Kültür

Abstract

Cultures belonging to ancient people in unwritten times certainly still retain their importance today as cultures worth studying. As a result of these investigations, we can say that the finds have rightfully given us the term culture. However, all the answers given to the question of who are the ancestors of societies that have not yet used writing or that we have not yet reached the writing they use will be incomplete without language and writing. The culture described as the way of using the object and mastering it gains an expression in many places only thanks to language. In addition, the characteristic features of the burials that came out of the kurgans as a result of archaeological studies are definitely a matter of importance in terms of origin. DNA haplogroups indicated by letters give an idea of who the ancestors of people were, but it should be stated in general that they never give a definite result. Although the issue of origin has been moved to certain points as a result of archaeological excavations and anthropological studies, it should be stated that one of the main important issues is that the works performed are not emotionally scripted, and another is where and what people today feel themselves to be within the framework of the ancestor cult.

Keywords: Cult of Ancestors, Origin Issue, Sintaşta, Afanesyevo, Andronovo, Keltaminar, Kurgan, Language, Culture

Giriş

Orta Asya Türklerinde genel olarak görülen Y-DNA haplogruplarından yola çıkılarak Türklerin genetik tarihini ele alabilmekteyiz. Türki halklarda çoğunlukla görülen Y-DNA haplogrupları, M.Ö. 46.000-65.000'de ortak atalarda birleşmektedirler. Bu bağlamda Türklerin binlerce yıl içinde farklı haplogruplara bölünerek oluşmuş kültürel, tarihi ve lisani bir soy birliği olduğu görülmektedir. Bu birliktelik o dönem insanı için kuvvetle muhtemeldir ki din birliği ile de mümkün kılınmıştır. 25.000 yıl evvel Ötüken'de doğan R1 ve evlatları R1a ve R1b 8.000 yıl kadar burada birlikte yaşadılar. Günümüzden on sekiz bin yıl evvel Doğu Asya'da tek bir dil konuşuluyordu. Yaklaşık 17.000 yıl evvel Kuzey Avrupa buz örtüsünün kalkmasıyla birlikte hava ılındı, gür ormanlar ve yeşil otlaklar gün yüzüne çıktı. En batıya yerleşen ve çoğunluğunu R1a'luların oluşturduğu kabileler batıya göç etmeye başladılar. Öncü kabileler bugünkü balkanları geçerek Avrupa içlerine doğru ilerlerken R1b'liler ise Urallara varmıştı. M.Ö. 12000'lerden M.Ö. 1000'lere kadar bütün Avrupa'da etkili olan kültür Proto Türk Kültürü, başat dil de Türk dilidir¹.

Ancak belirtmelidir ki köken meselesi her ne kadar arkeolojik kazılar ve antropolojik incelemeler sonucunda belli noktalara taşınsa da asıl önemli hususlardan biri de bugünkü insanların atalar kültü çerçevesinde kendisini nerede ve ne olarak hissettiğidir.

Yazılan ve Yaşanılan Tarih

Türk medeniyetlerine dair çok az şey bilmekteyiz diyebiliriz. Hâlbuki bize ait pek çok şey o devirden kalmadır². Kültür, yüzyıllar öncesinden kalan ve sosyal bir miras olan, geçmiş zaman içinde yoğurulan milli bir unsurdur ve nesilden nesile intikal eder³. Türklerin nasıl kendilerine münhasır bir dilleri edebiyatları varsa, musikileri, resimleri, dansları ve mimarileri de mevcuttur ve bunlar da binlerce yıllık bir gelenek meydana getiriyor, ilmi araştırma konusu teşkil ediyorlar. Hegel'in kültüre 'objektif geist' demesinin sebebi kültür sahasına giren her şeyde insan ruhuna has manevi bir değer duygusu veya düşüncelerin maddi bir hale gelmesidir. Mesela cami dıştan bakılınca şekil almış bir madde yığındır. Objektiftir. Fakat cami sadece maddeden ibaret değildir zira ortak bir inancın ifadesidir veya bir inancın maddeye bürünmüş halidir⁴.

Kültür ve uygarlık kavramları, Ziya Gökalp sosyolojisinin ana ekseni temsil etmektedir. Kültür kavramına ilk defa karşılık arayan ve buna hars diyen düşünür Ziya Gökalp olmuştur. Bir ulusa özgü olan dil, din, edebiyat, güzel sanatlar, hukuk, ekonomi, gelenek ve görenek, töre vs. gibi kurumların toplamına O, kültür demektedir. Bütün kurumların hepsi halk kaynağına dayandığı ve gücünü oradan aldığı için kültür demokratik bir nitelik taşır⁵. Ebetteki yazısız zamanlarda da dil iletişim aracıydı ve şu an erişemediğimiz bir biçimde insanlar kendi aralarında iletişim halindeydiler. Yazılı olan tarihin gayesi yaşanılan tarihi her yönüyle bilmektir. Yazılı olan tarihlerden hiçbirisi henüz bu gayeye ulaşamamıştır. Buna göre yazılan tarihi ve yaşanılan tarihi her yönüyle kucaklayacak hale getirinceye kadar durmadan çalışmak lazımdır. Bu da yeni yeni vesikaların bulunması okunması basılması ve yorumlanması ile olur. İşte tarih tamda bu manada geliştirilen bir bilgi sahasıdır⁶. Dil ve hars sözcükleri ne kadar birbiriyle akraba ise tamamen birbiri ile uyum içerisindedir demek de yanlış olacaktır. Nitekim yeryüzündeki bütün Türkler topluca şu veyahut bu yazıyı benimserlerse uyum içinde yaşarlar düşüncesi gibi. Birliği veya soy bağına yalnızca buna bakarak değerlendiremeyiz. Orhon yazıtlarında taşta kazınmış gerçekler Türklerin kimi durumlarda birbirleriyle münakaşa içinde olduklarını ve aralarındaki din, dil yazı kültür birliğine karşın birbirleriyle savaştıklarını belgeliyor⁷.

Milletlerin sosyal veya siyasi alanda güçlü olması sahip olduğu kültür ve değerlerle doğru orantılıdır. Bir milletin dil, edebiyat, fen ve sosyal teşkilat gibi elde etmiş olduğu çeşitli müesseseler kadar o milletin hayat felsefesi inançları ananeleri gibi ruhunun akislerini bulabileceğimiz tutum ve davranışlar o milletin kültürünü meydana getirdiğine göre bizim için gerekli olan Türk Kültürü'nün kaynaklarına inmek, belge ve bulguları ortaya çıkarmak, sınıflandırmak ve yorumunu yapmak olmalıdır⁸.

Yazı ve dil bu bağlamda önemli bir yere sahiptir. Bu önem aslında coğrafya veya etnik köken hakkında da bilgiler sunmaktadır. Örneğin Türkçede hayvan adlarının Türkçe olmasına karşın bitki adları esasen yabancıdır. Bu yaşayış tarzı ile

¹ İlhan Cengiz, "Y-DNA Haplogrupları", *Tengritagh Akademiyesi*, (Temmuz 2015), 4-6.

² Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 13.

³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1970), 56.

⁴ Kaplan, *Kültür ve Dil*, 26.

⁵ Mahmut Arslan "Ziya Gökalp'te Kültür ve Uygarlık Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3, sy.10 (2012), 11.

⁶ Kaplan, *Kültür ve Dil*, 52.

⁷ Cengiz Özakıncı, *Dünden Bugüne Türklerde Dil ve Din*, (İstanbul: Bellek Yayınları, 1994), 219.

⁸ Abdülhaluk Çay, "Türk Kültürü ve Kaynakları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1, sy. 1 (Samsun 1986), 54.

alakalıdır diyebilir miyiz?⁹

Bahsi geçen Altay dil birliği hakkında çekirdek fikirlerin oraya çıkışı Hint-Avrupa dil birliğinin farkına varıldığı aynı döneme tekabül ediyor. Osman Karatay'ın 18.yy. da bir İsveçli subay olan P.Von' dan naklettiğine göre P.Von ,iyi bildiği komşu Fin topluluklarını da ilave etmiş sadece Altay değil bugünkü ifadesiyle Ural dillerini de içine alan büyük bir dil ailesinin mevcut olduğu savını ortaya atmıştır. Böylece Hint-Avrupa dil birliğinin farkına da ilk kez aynı yüzyılın sonlarında varılmıştır. Bilinmelidir ki Türkçe Altay dil ailesine mensup bile olsa bu durum Türk anayurdunun illa da Altaylar veya çevresinde olması zorunluluğunu gerektirmez. Dilin kendisi de mensupları da her zaman göç etmeye namzettir. Dil akrabalığı yazısız zamanlarda soy akrabalığına yüzde yüz denk değildir. Örnek vermek gerekirse Hint -Avrupa dilleri ile Türkçe arasındaki ortaklıklar da mevcuttur Türk. Kun,'insan halk' Çuv. Sin 'adam halk', Züryence. Komi 'adam' Lat. Homo 'adam' Rus. Sın 'oğul, çocuk' İng. Son 'oğul, adam'¹⁰.

Abdülkadir İnan'ın naklettiğine göre Türkistan'ın Yedisu bölgesinde Profesör Bernştam tarafından yapılan bir kazıda M.Ö. birinci veya ikinci yüzyıla ait olduğu sanılan bir erkekle kadın bulunmuştur. Toprağın kimyasal özelliği ölülerin çürümesine mâni olmuş naaşları mumyalanmış halde saklanabilmiştir. Bu durum da doğal olarak ölünün ırkını tayin etmeye imkân vermiştir. Nitekim eğer kurganlarda bulunan buluntuların ırklarının Hun olduğu tespit edilemez olsaydı da bugün kültürel değerler ışığında kimlerin ataları olduğu konusu pek çok kez yazılıp çizilebilirdi zaten. Ölülerin üzerinde çok nefis ipekli kumaştan elbiseler ve iç çamaşırları bulunmuş, hatta ayakkabıları bugünkü Orta Asya köylülerinin ayakkabı biçiminde olup deriden yapılmıştı. Ayrıca kadının yanında bulunan beşiklerin tıpkısını bugün Kırgızlar tarafından kullanılmaktadır bile diyebilmekteyiz¹¹.

Ancak Altay kuramı çerçevesinde Türklüğün ve Türkçenin Altay Dağları veya doğusunda kısıtlı bir arazide ortaya çıktığına karar verdiğimizde aynı büyüklükte başka sorunlar da karşımıza çıkmaktadır. Osman Karatay'a göre bunlardan birincisi böyle bir anayurt tayininin zorunlu olarak Türkçe 'de çok fazla Çince ödünçlemeyi beraberinde getireceği savıdır. İtalyanlar ile komşu olmadığımız ve sadece üç beş liralık hacimdeki piyasa ilişkileriyle limanlardaki lokantalarda bir araya gelip pide yerken alavere dalaverelerini gördüğümüz halde dilimize pek çok İtalyanca kelime geçmiştir. Bu Türkçenin zaafı değildir. Altay dil birliği içerisindeki Kazaklarda bu şekilde İtalyanca kelimelere rastlanmamıştır. Bu daha öncede belirttiğim üzere komşuluk ve dil göçü meselesiyle yakından ilgilidir. Örneğin Türkçede kayın ağacı için kendi kelitemiz var ama hurma için yok dolayısıyla Türk dili kayın ağacının olduğu fakat hurma ağacının olmadığı bir yerde ortaya çıkmış olabilir. Dilimizde zürafa kelimesi bulunmuyor dolayısıyla atalarımız bu hayvanı hiç görmemişlerdir diyebilir miyiz? Öte yandan Ekvator kuşağında yaşayan halkların (atalarının) dilinde belki de buzla hatta karla ilgili bir kelime bulunması beklenemez hatta suyun donduğunu hayal dahi edemezlerdi¹².

Ancak belirtmelidir ki Türk olarak nitelendirebileceğimiz insanların dillerinde tarım olduğu kadar ormanlık ve sulak arazilerden terimler de kullanılmıştır.¹³ Yani Türklerin köken meselesini veya ana yurdunu yalnızca Orta Asya olarak bellek ne yazık ki böyle geniş sahalara yayılmış bir milleti dar bir çerçeveye sığdırmaktan başka bir şey değildir. Nitekim göçleri sebebiyle Avrupa'da bir etkileşim yapabilecek kadar büyük bir Türk kavminin Avrupa'da var oluşunu göçlere dayandırmak medeniyet peşinde atalarını arayan ve bu beşiklerde her buluntuyu lehe çeviremeye çalışan günümüz Avrupalı bilim adamlarının ekmeğine yağ sürmüş olacaktır.

Anayurt Meselesine Tarihi Coğrafya Perspektifinden Bakmak

Medeniyet ve kültürün doğuşunda en önemli unsurlardan biri hiç şüphesiz tarihi coğrafyadır. Nitekim coğrafi imkanlar bir topluluğun öncelikle yaşamını idame ettirmesinde gerekli olan en temel unsurları içermektedir. Bu imkanlardan iklim bitki örtüsü akarsular göller ve denizler her türlü yer altı ve yer üstü zenginlikleri bir topluluğun öncelikle iktisadi hayatın ardından ise bağlantılı olarak sosyokültürel hayatın şekillenmesinde rol oynamıştır. Buna göre asalak, avcı toplayıcı, çiftçi ve çoban gibi iktisadi dallar ve göçebe, konar göçer, yerleşik gibi hayat tarzları ortaya çıkmıştır. Altay kuramına göre Türklerin ortaya çıkıp yurt tuttıkları ve binlerce yıl içerisinde yurt yaptıkları tarihi coğrafya çok erken dönemlerden beri Türkistan adı ile anılmaktadır. Her ne kadar coğrafi olarak bozkır ile özleştirilmiş olsalar da Türklerin önemli bir kısmı orman kuşakları içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ormanda yaşayan Türkler tabiatıyla kendilerine has bir hayat tarzı geliştirmişlerdir. Buldukları yeri birçok bakımdan çerçevelediği insanlar ağaç ve ona bağlı bitki örtüsüyle çevrili bir ortamda doğmuş yaşamış ve ölmüşlerdir. Hatta öyle ki Çin metinlerindeki tasvirler göre bazı Türk boyları bozkırda değil esasen ormanlarda

⁹ Kaplan, *Kültür ve Dil*, 112.

¹⁰ Osman Karatay, *İran ile Turan*, (Ankara: Ötüken Yayınları, 2022), 71-72, 85.

¹¹ Abdülkadir İnan, "Türkistan'da Yeni Arkeolojik Keşifler", *Makaleler ve İncelemeler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 518.

¹² Osman Karatay, *Türklerin Kökeni*, (Ankara: Kripto Yayınları, 2022), 159-174.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Divan-u Lügat'it-Türk.

yaşamaktadır¹⁴.

Belli bir coğrafi sahadaki belli bir zaman dilimine ait buluntular birbirine benziyorsa bir şekilde bağlantılı iseler bir şekilde bunun bir kültür oluşturduğuna hükmedilir. Çoğunlukla gömü gelenekleri varsa yerleşimlerin özellikleri mezar ve meskenlerden çıkan maddi buluntular karşılaştırılarak aralarındaki ortaklıklar gözlemlenir. Nitekim geniş Avrasya sahasında benzer çok sayıda yazısız zaman kültürü örnekleri görülüyor¹⁵.

İç Asya'nın gözden geçirdiğimiz doğa ve iklim özellikleri aynı zamanda bölgenin ekonomik imkanlarını da belirlemiştir. Çoğu arazi tarıma uygun değildir. İnsanoğlunun eskiden beri sulu tarım ile uğraştığı bölgeler sınırlıdır. Bunlar doğu ve batı Türkistan bölgeleridir. Bu coğrafyanın en büyük kısmını kapsayan bozkır kuşağı zengin otlakları sayesinde yaygın bir hayvan yetiştiriciliğini beraberinde getirmiştir. Göçebelik olarak isimlendirdiğimiz hayvan yetiştiriciliği üzerine kurulu ekonomi ve yaşam biçimi ancak burada olabilirdi diyebilmekteyiz. O halde Altay kuramına göre ve dil hususunda Türklerin hayvan adlarını öz Türkçe kullanmasını buna bağlayabiliriz. Çoğu iç Asya göçebe toplumu soy boy olarak nitelendirebilmekteyiz. İlk insan topluluklarının kan bağı ilkesi üzerine örgütlendiği konusunda çeşitli araştırmalar mevcuttur. Nitekim ilk insanlar soy bağı ile mi bir arada yaşıyorlardı dinsel bir birliktelik mi hakimdi tam olarak aydınlatılmaya muhtaç bir konudur. İç Asya'yı her ne kadar kültürel ve medeni bir kavram olarak tanımladıysak da belirli coğrafi koşulların etkisi bilhassadır. Ayrıca bu coğrafi faktörler ekonomik hayatın imkanlarını büyük oranda belirlemiştir. Böylelikle iç Asya'nın kültürel bir terim olmasına yardımcı olmuştur. Bu yüzden iç Asya tarihinin anlaşılabilmesi için doğal coğrafyasının başlıca özelliklerinin bilinmesi elzem bir konudur¹⁶.

İnsanın olmadığı bir coğrafyada araştırma yapmak tarih bilimine biraz aykırı bir durum gibi görünmektedir. Çünkü coğrafyanın tamamında can alıcı nokta doğal ortam ve insan arasındaki etkileşimdir¹⁷.

Tarihi coğrafya aslında geçmiş kültür bölgelerinin yeniden yapılandırılması ilgili delilleri toplayıp onları birbiriyle yavaş yavaş ören dedektiflik gibidir. Zaman ve mekân arasındaki uçurumu kaldırmak için ekonomi ve yerleşme ile ilgili sınıflandırılmış veriler sabırla seçilip ayrılmalıdır¹⁸. Nitekim geçmişin kültürel manzaraları bilhassa yazısız zamanlarda bölgenin tarihi coğrafyasını bilmekle yapılır.

Ancak böylesi geniş bir coğrafyada ve uzun bir zaman diliminde Türk Dini ve Türk Kültürü aramak oldukça zahmetli bir iş olacaktır. Neticede Türklük iyi bildiğimiz tarihlerde değişik kollara ayrılmıştı ve bunlar haliyle birbirinde farklı kültürler geliştirmişlerdi. Eski Türk Kültürü'nde değil ama Türk olarak bildiğimiz topluluklarda ortak bulunan bazı kültürel özellikler vardır ve bunların toplamı tarihi Türk Kültürü tipinin çerçevesini belirler¹⁹.

Kurganlarda Yaşayan Kasabalar ve Türklük

Orta Asya'nın muhtelif bölgelerinde yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde Paleolitik Çağlara değin uzanan bir Türk Kültürü tespit edilmiştir. Bu çalışmalar insanlık tarihine birçok açıdan ve önemli ölçüde katkılar sağlamıştır. Türk uygarlığının temelini oluşturan kültürler şüphesiz ki araştırılmaya değer konular olarak yer edinmelidir. Altay Dağları'ndan İdil Nehri'ne değin uzanan geniş bozkırlara yayılmış olan Afanesyevo Kültürü, bünyesinde barındırdığı münhasır özellikler sayesinde Türklerin ana yurdunun Orta Asya olması hususunda büyük önem taşımaktadır. Orta Asya' da S.V. Kiselev ve S.S. Çernikov taraflarından yapılan arkeolojik çalışmalar M.Ö. 2. Binden daha önceki durumu, yani Türk anayurdunu tespitinde daha kesin neticeler vermiştir. Buna göre Minusinsk bölgesindeki Afanesyevo Kültürü (M.Ö. 2500-1700) ile aynı bölgedeki Andronovo Kültürü (M.Ö.1700-1200)'nün temsilcileri olup etraftaki Dolikosefal Mongolidler' den ve keza Dolikosefal Akdeniz Tip'lerinden farklı bulunan Brakisefal savaşçı beyaz ırk Türk soyunun proto-tipi idi ve taş devrinin ilk çağlarından beri Altaylar-Sayan Dağları'nın güney-batı bölgesinde yaşamakta idi²⁰.

Görüldüğü üzere yüzyıllar öncesinden kalan ve sosyal bir miras olan kültür, geçmiş zaman içinde yoğurulan milli bir unsurdur ve nesilden nesile intikal eder²¹. Bu hususta arz edilmelidir ki kültürün nesilden nesile devam edebilmesi için süreklilik ve gelişim göstermesi gerekmektedir. Milletlerin sosyal veya siyasi alanda güçlü olması sahip olduğu kültür ve değerlerle doğru orantılıdır. Bir milletin dil, edebiyat, fen ve sosyal teşkilat gibi elde etmiş olduğu çeşitli müesseseler kadar o milletin hayat felsefesi inançları ananeleri gibi ruhunun akislerini bulabileceğimiz tutum ve davranışlar o milletin

¹⁴ Elvin Yıldırım, *Genel Türk Tarihi El Kitabı*, (İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları, 2022), 21-23.

¹⁵ Karatay, *Türklerin Kökeni*, 262.

¹⁶ Istvan Vasary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, çev. İsmail Doğan, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003), 24-28.

¹⁷ Osman Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), 70.

¹⁸ Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya*, 192.

¹⁹ Karatay, *İran ile Turan*, 92

²⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2018), 49.

²¹ Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, 56.

kültürünü meydana getirdiğine göre bizim için gerekli olan Türk Kültürü'nün kaynaklarına inmek, belge ve bulguları ortaya çıkarmak, sınıflandırmak ve yorumunu yapmak olmalıdır²².

Harita 1. Orta Asya Kültür Çevreleri²³

Bahaeddin Ögel'in belirttiğine göre Minusinsk bölgesinde Afanesyevo'ya ait en önemli buluntu yerleri Bataney, Sıda ,Tes ve Kopen civarındaki mezarlar , Kızıl-Yar bölgesidir ve Rus arkeoloğu Prof. Kiselev'in teklifi üzerine bu çağ kültürüne Afanesyev'e izafe olarak Afanesyevo kültürü denilmiştir.Çakmak taşından ok uçları, kemik iğneler, bakır bizler, bıçaklar, küpeler, kırmızı ve beyaz bantlı basit çömlekler ile çeşitli maden işlemeli âletler bu kültürün başlıca buluntularıdır²⁴.

İlk at kalıntılarının Türk anayurdu bölgesindeki Afanesyevo Kültürü ile onun bir gelişmesi olduğu anlaşılan aynı bölgedeki Andronovo Kültürü'nde görüldüğünü ve bu iki kültür çerçevesine giren yerlerde hep at kalıntıları ile karşılaşıldığını hatırlatmakta fayda var²⁵. M.Ö. III. bin yıl başlarında Karadeniz'in Kuzeyi ile Orta Asya arasında yakın ilişkiler görülmektedir. Ural-Altay'daki Afanesyevo Kültürü bu çağın temsilcisi durumundadır. Bozkır yaşayışının bütün özellikleri bu kültürde kendini gösterir²⁶. Ancak dil kuramında açıklandığı üzere acaba bozkırda yaşayan halklar mı göç etti yoksa dilleri mi? Türkçe ve Ana Hint-Avrupa dili arasındaki işaret ettiğimiz ortaklıkları açıklamak için kurganlar iyi bir fırsat sunabilir²⁷.

Örneğin Toharları Afanesyevo kapsamında Altaylar ve batısında binlerce yıl yaşadktan sonra güneye, Doğu Türkistan'a doğru inmiş bir topluluk saymak çevredeki Türkçe ve diğer dillerle yoğun bir ilişkiyi düşündürebilir. Öte yandan şimdiki Başkurdistan'dan doğuya doğru uzanan Güney Sibiryaya kuşağı ile ona koşut olarak güneyinde kalan Kazak bozkır bölgesini içine alan Altaylara yaklaşmakta tereddüt eden eski Andronovo Kültürü'nün sahası belki de ve kuvvetle muhtemel Türklerin yaşam alanına hitap ediyor²⁸.

Andronova Kültürü W.Eberhard'ın görüşlerine göre Ön Asya menşeli bir kültürdür.Bilhassa Andronova Kültürü'nün üç köşe veya meander şeklindeki basma desenlerle süslenmiş keramiği M.Ö. 2. binde yavaş yavaş Andronova kültür çerçevesine giren Harezm'de aynen mevcuttur²⁹. Altay yaylalarında Proto-Türkler tarafından ortaya konduğu hususu arkeolojik ve antropolojik delillerin ortaya çıkışından daha 25-30 yıl önce bir kültür çevresi olarak bozkırlar üzerine dikkati çeken

²² Çay, "Türk Kültürü ve Kaynakları", 54.

²³ <https://anthromadness.blogspot.com/2015/06/population-genomics-of-bronze-age.html>

²⁴ Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 18.

²⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 210.

²⁶ Hasan Bahar, "Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü", içinde *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, ed. Hasan Bahar vd. (Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2013), 271.

²⁷ Karatay, *Türklerin Kökeni*, 267.

²⁸ Karatay, *Türklerin Kökeni*, 145-278.

²⁹ Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten önce Türk Kültür Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 30

W.Schmidt , O.Menghin ,W.Koppers, F.flor gibi tanınmış tanınmış kültür tarihçileri tarafından ileri sürülmüştür³⁰.

Keltamınar Kültürü ise Yukarı Harezm bölgesinde 1940 senesinde S.P.Tolstoy tarafından kazılan Canbas-Kala' da keşfedilmiştir. Tolstoy bu kültür katını M.Ö. 4.binyıl ve M.Ö. 3. binyıl arasında tarihlendirmiştir. Aleksandr Nikolayevich Formozov bu kültür dönemine ait çanak çömlek ve diğer maddi buluntuların kültürleri üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda özellikle keramiklerdeki süsleme örneklerinin Doğu Avrupa'da yaygın görülen Tripolye, Yamna, Poltavkin, ve Baykal hatta Andronovo Kültürü'nde bulunduğunu ve yayılımının bu kültürden kaynaklandığını ifade ediyor. Aral da ağırlıklı olan bu kültür dönemi insanları, avcılık ve balıkçılık ile uğraşmaktaydı. Aleksey Pavlovich Okladnikov' a göre ise balıkçılık sayesinde az çok yerleşik hayatı benimseyebilmiş bir kültür katmanıdır. Evler oval planlıdır³¹.

Gelelim Sintaşta Kültürü'ne, kültür hakkında değerlendirme yapmadan önce bilinmelidir ki bu kültürde kağnılar yerine savaş arabaları kullanılmıştır. Savaş arabaları kağnılara göre daha ergonomik ve geniş çaplı tekerlekleri sayesinde daha hafif ve hareket kabiliyeti yüksek bir icattır.

Güney Urallarda büyük bir alana kazılarak ortaya çıkarılan oradaki çok sayıda planlı surlarla çevrili proto kentsel yerleşimden ötürü Tunç Çağı Kasabalar Ülkesi olarak anılmıştır. Tarihi yaklaşık olarak M.Ö. 2100'den M.Ö. 1700'e kadar uzanan Kasabalar Ülkesi Andronovo Kültürü (Harita 1) ile bağdaştırılabilmekteyiz. Yerleşkeler tipik olarak merkezden çevreye doğru uzanan planlı sokak görünümüne dairesel ve ovaldir. Bölgede yoğun miktarda bakır madenciliği keşfi söz konusudur. Bu buluntu da bizlere el işçiliği ve endüstriyel işçilikte ham maddenin bakır olabileceği fikrini güçlendirmektedir. At besiciliği tıpkı Andronovo Kültürü gibi önemli bir konumdur. Zira Sintaşta'da (Harita 1) dünyanın kayda geçmiş ilk savaş arabaları kalıntıları kayda geçmiştir. Sintaşta yerleşkeleri birer sokak mahalle görünümündedir. Zira yerleşmeler birbirlerine yirmi ila otuz kilometre (kimi kaynaklara göre 23 km) uzaklıktadır diyebilmekteyiz³².

Kültürden bahsederken savaş arabaları veyahut savaş aletlerinin varlığı ebetteki savaşçı bir toplulukla karşı karşıya kaldığına işaret ediyor. Peki günümüz Başkurdistan bölgesinde yaşamış Sintaşta Kültürü insanı kimlerle savaşmıştır veya kimlerden kendilerini korumak zorunda bırakılmıştır?

Savaş arabaları M.Ö. 2.binyılın ikinci yarısından itibaren Yakındoğu, Avrasya bozkırları, Orta Asya, Hindistan ve Çin'e kadar ki coğrafyanın büyük bir bölümünde oldukça yaygın görülmekteydi. Ancak M.Ö. I. binyıldan itibaren savaş alanlarındaki yerini kaybetti ve bu boşluk süvariler ile dolduruldu. Ancak amacı dışında da olsa bu savaş arabaları bundan sonraki yaşamlarına aristokratlar tarafından resmî törenlerde kullanılmaya devam etti³³.

Kurganlardan ve diğer kazılardan anlaşıldığı üzere Sintaşta Kültürü'ndeki ölü gömme ritüelindeki arabaları ilk prototip olarak kabul edersek bu yeniliğin neden ilk olarak bu bölgede ortaya çıktığını da açıklamak elzemdir. Sintaşta kültür havzası atın yaygın olarak evcilleştirildiği hem tüketim hem de binek hayvan olarak kullanıldığı oldukça yaygındır. Dolayısıyla Sintaşta Kültürü halkının gündelik hayatta her şekilde faydalandıkları atları savaş arabalarında da kullanmış olmaları olasıdır³⁴. Elbette bu savı eğer bir savaş arabasına rastlamış olsaydık Andronovo ve Afanesyev Kültürü için de kullanabilirdik. Bilinmelidir ki Sintaşta Kültürü'ne ait kurganların çoğu yağmalanmış ve harap edilmiştir. Bu yüzden belki de kasabalar şehri olan Sintaşta madencilerinin tarihi ne yazık ki günümüzde tam anlamı ile aydınlatılabilmemiş değildir. Oysa ki yukarıda bahsettiğim üzere Türkçe ve Hint Avrupa dilleri arasındaki ortaklıkları açıklamak için kurganları incelemek iyi birer fırsat olabilir.

Yunanlar gibi Ariler'de kurgan uygulamasını bilmezler...Kurgancılarının M.Ö. 2400'lerdeki istilası sırasında onların çoktan Hazar'ın kuzeyinde olduklarını düşünebiliriz. Güney Ural'dan gelen ve Orta Avrupa'da büyük istilacılar muhtemelen Orta İdil boylarından batıya geçtikleri için Arilerle sınır savaşları dışında çok hemdem olmadılar ama geride kalan Hint Avrupa kitesinin üzerine çöktüler. Yunanlar daha erken ayrıldığı için kurgancı etkisinden bağımsız kaldılar³⁵.

Sintaşta Kültürü şimdiye kadar açıklayabildiğimiz kadarıyla savaş arabalarının da desteklediği bir şekilde savaşçı bir toplumdur. Savaş arabalarının biçimi gösteriyor ki aynı zamanda mühendislik geliştiren strateji bilen bir toplumdur. Yapılan kazılara nazaran bugünkü Başkurdistan coğrafyasında bulunan bu kültür kentlerinin güney kentlerinde savunma hatları vardır. İnsanların etle beslendiği tahmin ediliyor. Besicilikte sığırın önemli bir yeri vardır diyebilmekteyiz. İşte bu husus aslında bizlere sıradan bir halkın beslenme şeklini açıklamakla kalmıyor, yaşam tarzı hakkında da bilgi veriyor. Sintaşta insanının tarıma geçildiği zaten bilinen ve ispat edilmiş bir gerçektir. Her ne kadar meyve ve sebze tüketimine rastlanmamış olsa da

³⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 211.

³¹ Elvin Yıldırım, "Orta Asya'da Erken Dönem Kültürleri ve Türk Kültürünün ortaya çıkışı", içinde *İnsanlığın Serüveni: Dünyanın Oluşumundan Sanayi Devrimine*, ed. Ahmet Taşağıl, Aykut Kar, (İstanbul: İstek Yayınları, 2018), 155

³² Ball Warwick, *Asya'nın Geçitleri*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2022), 46-49.

³³ Osman Emir, *Savaş arabalarının Kökeni*, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2022), 11.

³⁴ Emir, *Savaş Arabalarının Kökeni*, 80.

³⁵ Karatay, *Türklerin Kökeni*, 269.

belli bir tarım çizgisi barındırmaktadır. Peki öyleyse bu çiftçi insanlar neden tarımı renklendirmek yerine etle beslenip hayatlarını idame ettirmeyi tercih ettiler? Bahsettiğimiz üzere kentlerde bulunan savunma hatları apaçık gösteriyor ki Sintaşa halkı bir veya daha fazla tehditler altındadır. Bu tehditler ve zaman zaman saldırılar yüzünden uzun mesafeli çobanlık zamanla terk edilmiş ve birkaç kuşak boyunca insanlar kapalı alanlarda yaşamayı tercih etmişlerdir. Eritme fırınları olan madenci hem de mahalli yerleşik bu insanlara kimler saldırıyordu? Sintaştalıları Hint Avrupalı sayanlar bu düşmanların kim olduğunu ve Arilerin atalarının neden kale savunan değil de kuşatan kimseler olduğunu açıklamak zorundadır. Hiç kimse Orta Asya'dan İran'a ve Hindistan'a giden kısacık bir yolda böyle kimlik bilgisi içeren adetlerini neden unuttukları sorusunun cevaplandırmak istemez. Kurgan gibi yeni taş çağında başlayıp neredeyse orta çağ sonlarına kadar gelen bir gömü geleneğini çok geniş bir tarihsel döneme hangi halkın veya halkların kullandığının irdelenmediği göz önüne dahi alınmadığı Asya'da bilinen dönemde Arilerce terkedilip Türklerce benimsendiğini açıklamak zordur. Tarihi dönemlerde hiçbir Hint Avrupalı halk kurganı bilmiyor ve onların tarih öncesi ataları da bilmiyor.³⁶

Hint-Avrupa teorisi yukarıda zikredilen kültürleri, Türkleri ve Türklüğü yok sayarak çoğunu Hint-Avrupalı, Indo-Germen veya İran dilli topluluklara atfetmektedir. Oysaki erken Türk Mezarlarında Yapılan kazı çalışmaları ve antropoloji verileri erken Türklerde de Evropoid tipin varlığını göstermektedir. Bu Andronovo tipi Evropoid' dir. Rus antropologların çalışmalarına göre erken Türk mezarlarında Evropoid Andronovo insan tipi mevcuttur.³⁷

Sonuç

Yazısız zamanlarda kültür tespiti arkeolojik kazılar ve antropolojik çalışmalar sayesinde aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ancak yazısız tarihi maddesel bir şekilde yorumlamak ve onu bir kültür çerçevesine sığdırmak şüphesiz ki sığ bir düşünce olarak kalacaktır. Nitekim maddeye ruhunu veren barındırdığı maneviyattır. Eskiçağ insanının maneviyatını veya başka bir deyişle kültürünü tanımak yaşanan tarihi tümüyle yazmakla anlaşılabilir. Bir Türk ırkı vardır ve anlamak için geçirdiği evreleri iyi bilmek gerekir. Bu ırktan gelenler bugün Anadolu'nun nüfusunun da ezici çoğunluğunu teşkil etmektedir³⁸. Bugün Anadolu'nun Türkleşmesi bin yılda vuku bulan bir olaydır diyebilmekteyiz. Ancak eskiçağ insanının Türklüğe ait olan bulguları şüphesiz ki Anadolu veya Orta Asya gibi dar çerçeveye ve dar bir sürece sığdırılacak kadar ehemmiyetsiz bir konu değildir.

19.yy. da Avrupa'da başlayan Türkistan ile ilgili çalışmalar ilgi çekmeye başlamış ve Avrupalı bilim adamlarının gezi ve kazı raporları birdenbire herkesin gözünü Orta Asya'ya çevirmesini sağlamıştır. Böylece aynı zamanda Türk tarihi de kendine bir yer bulmuş, yer ve zaman açısından bir yaygınlık kazanmıştır. Artık, Türklerin İslam'dan önceki dönemleriyle ilgilenmeler artmış ve bu devirde yaşayan Türklerin tarihine önem verilmeye başlanmıştır³⁹.

Asırlardır insanoğlu fitraten kendini bir soya bağlama tutumu içinde yaşamıştır. Soy bağı insanoğlunun bir nevi yaşam felsefesi halindedir. İşte bu yüzdendir ki Türk Kültürü çerçevesinde erken dönem kalıntıları önemli bir yer teşkil etmektedir. Şüphesiz ki eskiçağ insanları belirli bir ırk çerçevesinde bir arada değillerdi. Yazısız veya yazılarına henüz erişemediğimiz bu halklar kuvvetle muhtemeldir ki birer din birliği çatısı altında birlikte yaşıyorlardı. Ancak evrensel ahlak kuramına bağlı bu çeşitli dinlere mensup eskiçağ insanları ebetteki birilerinin ataları olmak vasfını taşıyorlardı. Bahsedilen bu vasıflar çerçevesinde bulunan her yeni medeniyete ekmek diyecek olursak, yağ ile koşan Avrupalı bilim adamlarının aksine Türk Kültürü gelişigüzel her tabakaya ebetteki hitap etmiş bir kültür değildir, Türk kültürü atalarını arayış içinde olmaksızın, onları kendi kültür bünyesinde ispat etmeye enerji tasavvur etmektedir. Nitekim hiç yoktan milletler var olmuş, bunlara çeşitli kültürler biçilmiş ve senaryolar yazılmıştır.

Eskiçağ Orta Asya ve Avrasya'sının arkeolojik ve tarihi çalışmalarının duygu ve yargılardan uzak bir şekilde tarafsız olarak aydınlatılması ümidiyle.

³⁶ Karatay, *Türklerin Kökeni*, 266, 271, 286.

³⁷ Elvin Yıldırım, "Türk Etnogenezi Meselesinde Neolitik-Tunç ve Demir Çağları'ndaki Kültürler Üzerine Bir Değerlendirme", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19, sy.2 (2020), 455.

³⁸ Karatay, *Türklerin Kökeni*, 297.

³⁹ Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 183-184.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Bahar, Hasan. "Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü". İçinde *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*. Editör Hasan Bahar, Mustafa Toker, Mehmet Ali Hacıgökmen, H. Hül Küçükbezi. 267-304. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2013.
- Cengiz, İlhan. "Y-DNA Haplogrupları". *Tengritagh Akademiyesi*. (Temmuz 2015): 4-6.
- Çay, Abdülhaluk. "Türk Kültürü ve Kaynakları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1, sy.1 (Samsun 1986):49-66.
- Emir, Osman. *Savaş Arabalarının Kökeni*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2022.
- Gümüüşçü, Osman. *Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.
- İnan, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- İzgi, Özkan. *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1970.
- Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Karatay, Osman. *İran ile Turan*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.
- Karatay, Osman. *Türklerin Kökeni*. Ankara: Kripto Yayınları, 2022.
- Arslan, Mahmut. "Ziya Gökalp'te Kültür ve Uygarlık Anlayışı". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3, sy.10 (2005): 11-19.
- Ögel, Bahaeddin. *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Özakıncı, Cengiz. *Dünden Bugüne Türklerde Dil ve Din*, İstanbul: Bellek Yayınları, 1994.
- Vasary, Istvan. *Eski İç Asya'nın Tarihi*. Çeviren İsmail Doğan. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2023.
- Warwick, Ball. *Asya'nın Geçitleri*. Çeviren Ahmet Aybars Çağlayan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2022.
- Yıldırım, Elvin. "Orta Asya'da Erken Dönem Kültürleri ve Türk Kültürünün Ortaya Çıkışı". İçinde *İnsanlığın Serüveni: Dünya'nın Oluşumundan Sanayi Devrimine*, Editör Ahmet Taşağıl, Aykut Kar. 151-160. İstanbul: İstek Yayınları, 2018.
- Yıldırım, Elvin. *Genel Türk Tarihi El Kitabı*. İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları, 2022.
- Yıldırım, Elvin. "Türk Etnogenezi Meselesinde Neolitik-Tunç ve Demir Çağları'ndaki Kültürler Üzerine Bir Değerlendirme". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19, sy.2 (2020): 447-458.